ONLINE JOURNAL
E-ISSN:3060-5490

INSTITUTE OF UZBEK NATIONAL
MUSICAL ART NAMED AFTER YUNUS RAJABI

Milliy Madaniyat Jurnali - Журнал Национальной Культуры

Journal of national CULTURE

Поступила: 05.05.2026 · Принята: 14.06.2026 · Опубликована: 30.06.2026
DOI: https://doi.org/10.64681/b8hh3m67

ilmiy uslubiy jurnali – научно-методический журнал – research and methodological journal

Qoraqalpoq an’anaviy musiqasida dutor va g‘ijjak cholg‘ulari mutanosibligining badiiy-estetik xususiyatlari

(Artistic and Aesthetic Features of the Interplay between the Dutar and Ghijjak in Karakalpak Traditional Music)

Aynura Niyazbayeva

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz,
230105, P. Seitov Street,
Uzbekistan/Nukus
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-9339-4469
E-mail: niyazbaevaaynura31@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining ajralmas qismi bo‘lgan qoraqalpoq an’anaviy musiqiy merosi, xususan, jirovchilik va baxshichilik san’ati atroflicha hamda tizimli ravishda tahlil qilinadi. Ilmiy tadqiqotda qoraqalpoq xalq og‘zaki ijodiyotining ijtimoiy-madaniy tabiati, dostonchilik an’analari hamda ularning jamiyat hayotidagi ma’naviy-tarbiyaviy roli va yuksak o‘rni mukammal yoritilgan. Shuningdek, maqolada betakror tuzilishga ega bo‘lgan «Alamoynoq» dutori va g‘ijjak cholg‘ularining o‘ziga xos texnik-akustik xususiyatlari, ularning mintaqadagi tarixiy shakllanish hamda evolyutsion rivojlanish bosqichlari chuqur o‘rganilgan. Maqolaning asosiy qismida ushbu ikki yetakchi milliy cholg‘u asbobi o‘rtasidagi tembr mutanosibligi, geterofoniya hodisasi hamda ularning qoraqalpoq dostonchiligidagi badiiy-estetik ittifoqi maxsus musiqashunoslik nuqtai nazaridan keng ochib berilgan. O‘tkazilgan ushbu ilmiy tahlillar chertma va kamonli sadolar, ritm hamda nolaning o‘zaro uyg‘un sintezi qoraqalpoq milliy musiqiy tafakkurini to‘laqonli namoyon etuvchi mukammal badiiy tizim ekanligini asoslaydi. Maqolada keltirilgan yakuniy xulosalar qoraqalpoq an’anaviy ijrochilik san’ati tarixini, o‘ziga xos janr xususiyatlarini hamda mintaqaviy baxshichilik maktablari rivojini tadqiq etishda muhim nazariy manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: qoraqalpoq an’anaviy musiqasi, jirov, baxshi, qobiz, Alamoynoq dutori, g‘ijjak, tembr kontrasti, geterofoniya.

Abstract

This article offers a systematic study of the traditional musical heritage of the Karakalpak people as an integral part of Central Asian civilization, with particular attention to the arts of the jirov and the bakhshi. It discusses the socio-cultural nature of Karakalpak oral creativity, epic traditions, and their educational and spiritual role

in society. The study also examines the construction, acoustic properties, historical formation, and development of the Alamoynoq dutar and the ghijjak. Its central focus is the timbral relationship between these instruments, the phenomenon of heterophony, and their artistic and aesthetic interaction in Karakalpak epic performance. The analysis shows that the combination of plucked and bowed sound, rhythmic articulation, and melodic ornamentation forms an integrated artistic system that reflects Karakalpak musical thought. The conclusions may serve as a theoretical basis for further research into the history, genre characteristics, and regional schools of Karakalpak traditional performance.

Keywords: Karakalpak traditional music, jirov, bakhshi, qobiz, Alamoynoq dutar, ghijjak, timbral contrast, heterophony.

Аннотация

В статье системно рассматривается традиционное музыкальное наследие каракалпакского народа как неотъемлемая часть центральноазиатской цивилизации; особое внимание уделяется искусству жырау и бахши. Освещаются социокультурная природа каракалпакского устного творчества, эпические традиции, а также их духовно-просветительская роль в жизни общества. Анализируются конструкция, технико-акустические особенности, этапы исторического формирования и развития дутара «Аламойнок» и гиджака. В центре исследования находятся тембровое взаимодействие двух инструментов, феномен гетерофонии и их художественно-эстетическое единство в каракалпакском эпическом исполнительстве. Показано, что сочетание щипкового и смычкового звучания, ритмической организации и мелодической орнаментики образует целостную художественную систему, отражающую национальное музыкальное мышление каракалпаков. Выводы могут служить теоретической основой для дальнейшего изучения истории, жанровых особенностей и региональных школ традиционного исполнительского искусства.

Ключевые слова: каракалпакская традиционная музыка, жырау, бахши, кобыз, дутар Аламойнок, гиджак, тембровый контраст, гетерофония.

Qoraqalpoq xalqining kelib chiqishi, ijtimoiy-madaniy tabiati va tarixiy taraqqiyot yo‘li Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining eng o‘ziga xos sahifalaridan birini tashkil etadi. Azaldan Orolbo‘yi va Amudaryo deltasi hududida shakllangan bu xalq o‘ziga xos iqtisodiy-xo‘jalik tizimi hamda betakror ma’naviy merosga ega.

Qoraqalpoq etnosining ma’naviy-intellektual evolyutsiyasida og‘zaki dostonchilik shunchaki folklor namunasi emas, balki jamiyatning siyosiy, huquqiy va estetik tafakkurini tartibga soluvchi tarbiya markazi vazifasini o‘tagan.

Qoraqalpoq an’anaviy musiqasi – o‘zining uzoq tarixi, o‘ziga xos ijro uslublari hamda ko‘chmanchi va o‘troq madaniyat simbiozini aks ettirgan boy xazinadir. Ushbu musiqiy madaniyat dostonchilik, xalq qo‘shiqlari va cholg‘u kuylari orqali asrlar davomida og‘zaki tarzda avloddan-avlodga o‘tib kelgan. Qoraqalpoq musiqiy xalq og‘zaki ijodining eng muhim vakillari – jirovlar va baxshilar hisoblanadi. Ular shunchaki ijrochi (sozanda yoki xonanda) emas, balki shoirlik, musiqachilik va dostonchilik san’atlarini o‘zida mujassam etgan universal ijodkorlardir.

Jirovlar san’ati: Jirovlar asosan qahramonlik va epik dostonlarni (masalan, «Qiriq qiz», «Alpamis») kuylaydi. Ular mutlaqo o‘ziga xos bo‘g‘iz ovozida (guttural ashula yo‘lida) ijro etishi hamda doston aytganda qobiz cholg‘usida o‘ziga jo‘r bo‘lishi bilan ajralib turadi. Ushbu arxaik uslub qadimiy turkiy dunyoqarash hamda shomonlik elementlariga borib taqaladi va sahro hayotining ruhiyatini to‘liq ifodalaydi. Bu maktab shakllanishida Jiyen jirov, Soppaslı Sıpıra jirov kabi yirik namoyandalarning o‘rni beqiyosdir.

Baxshichilik san’ati: Baxshilar ko‘proq ishqiy-lirik, lirik-epik dostonlarni («G‘arib oshiq», «Sayatxan Hamra») hamda xalq qo‘shiqlarini ijro etadi. Jirovlardan farqli o‘laroq, baxshilar odatda tabiiy (ochiq) ovozda kuylaydi va o‘zlariga dutor cholg‘usida jo‘r bo‘ladi. Ularning ijro uslubi va repertuari qo‘shni o‘troq vohalar (Xorazm va turkman musiqiy madaniyati) bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlangan (masalan, Axımbet, Muwsa kabi ijodkorlar qoraqalpoq baxshichilik an’analarining yorqin namoyandalaridir). Qoraqalpoq an’anaviy musiqasining o‘ziga xos jozibasini, eng avvalo, uning milliy cholg‘u asboblari belgilaydi:

Alamoynoq dutori qoraqalpoq an’anaviy musiqa madaniyatida alohida va juda qadrli o‘rin tutadi; u baxshilarning ajralmas cholg‘u asbobidir. Bu cholg‘u nafaqat o‘zining tashqi ko‘rinishi va tuzilishi, balki o‘ziga xos murakkab chertish texnikasi hamda ohangdorligi bilan ham ajralib turadi [4, 6-bet].

«Alamoynoq» so‘zi qoraqalpoq tilida oq va qora ranglarning qorishmasi, ya’ni «ola bo‘yin» ma’nosini anglatadi. Bu nom dutorning dastasi (bo‘yni) bilan bevosita bog‘liq. Alamoynoq dutori dastasi va uning atrofi oq suyak (odatda tuya yoki qoramol suyagi) hamda qora yog‘och bo‘laklari bilan ketma-ket, naqshinkor uslubda bezatiladi. Ushbu o‘ziga xos dizayn cholg‘uga estetik go‘zallik bag‘ishlaydi. Alamoynoq dutori qoraqalpoq dostonchilik va baxshichilik san’atining ajralmas qismidir. Qoraqalpoq baxshilari (xususan, doston ijrochilari) asrlar davomida aynan mana shunday o‘ziga xos bezatilgan dutorlarda kuylab kelishgan. Ayniqsa, xalqning «G‘arib oshiq», «Sayatxan Hamra» kabi lirik va epik dostonlari ijrosida bu dutorning o‘rni beqiyosdir. Ushbu cholg‘uda ijro etiladigan kuylar o‘zining murakkab va o‘zgaruvchan ritmik tuzilishi (metroritmik o‘lchamlari) hamda chuqur falsafiy mazmuni bilan ajralib turadi. Qoraqalpoq milliy madaniyatida ustalar alamoynoq dutorini yasashda faqatgina sifatli va tabiiy xomashyodan (asosan tut yoki o‘rik yog‘ochidan) foydalanib qolmay, balki yillar davomida sayqallangan hunarmandchilik sirlarini qo‘llashgan. Ayniqsa, dutor dastasiga oq suyak bo‘laklarini qadash va ularga naqsh berish jarayoni ustadan o‘ta yuqori aniqlik, sabr hamda zargarlik mahoratini talab qiladi. Alamoynoq dutorining boshqa dutorlardan farqli jihatlari 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval. Alamoynoq dutori va oddiy o‘zbek hamda turkman dutorlarining qiyosiy tavsifi

Jihati	Alamoynoq dutori (Qoraqalpoq)	Oddiy o‘zbek va turkman dutorlari
O‘lchami va tuzilishi	Odatda biroz ixchamroq, kosasi chuqurroq va dastasi qisqaroq.	Kosasi va dastasi nisbatan uzunroq, standart o‘lchamlarda.

Jihati	Alamoynoq dutori (Qoraqalpoq)	Oddiy o‘zbek va turkman dutorlari
Tashqi bezagi	Dastasi oq suyak va qora yog‘och bilan “ola-bula” uslubida bezatiladi.	Ko‘pincha bir xil turdagi yog‘ochdan yoki sadaf naqshlar bilan ishlanadi.
Pardalar tizimi	Pardalar soni va joylashishi qoraqalpoq xalq kuylarining o‘ziga xos mikrointervallari hamda ohanglariga (jirov-baxshilar ijro yo‘llariga) moslashtirilgan.	An’anaviy o‘zbek-tojik va turkman pardalar tizimi hamda maqom yo‘llariga mos.
Ijro texnikasi	O‘ta murakkab va o‘ziga xos ko‘povozli, o‘zgaruvchan chertish uslubiga ega.	Klassik chertish va rez usullariga asoslanadi.

Qoraqalpoq an’anaviy musiqa ijrochiligida g‘ijjak asosan dutor cholg‘usiga jo‘r bo‘luvchi (yondosh) asbob vazifasini bajaradi va kvarta intervalida sozlanadi [5, 134-bet]. Cholg‘u uchta tordan iborat bo‘lib, ular mi, lya va re tovushlariga sozlanadi. Mahalliy an’anaga ko‘ra, qoraqalpoq g‘ijjak ijrochiligini mukammal egallash uchun sozandadan, avvalo, o‘ziga xos murakkab ijro uslubiga ega bo‘lgan alamoynoq dutorini mohirona chala bilish talab etiladi. Tarixiy-madaniy aloqalarga nazar tashlaydigan bo‘lsak, qoraqalpoq xalqiga g‘ijjak cholg‘usi qo‘shni mintaqalardan, xususan, turkman baxshichilik maktabi ta’sirida kirib kelgan. Ushbu cholg‘uning qoraqalpoq musiqiy muhitiga muvaffaqiyatli integratsiya bo‘lishi XIX asrning o‘rtalarida yashab ijod etgan yirik baxshi Sultaniyaz (Suyew baxshi) nomi bilan chambarchas bog‘liqdir. U o‘z davrida Orolbo‘yi o‘zbek baxshilarining ham ustozi hisoblangan.

Qoraqalpoq an’anaviy musiqasida dutor va g‘ijjak cholg‘ulari mutanosibligi shunchaki ikki asbobning mexanik tarzda birga chalinishi emas, balki asrlar davomida shakllangan teran falsafiy, badiiy va estetik tizimdir. Qoraqalpoq xalq og‘zaki ijodiyoti, ayniqsa, baxshichilik san’ati (dostonchilik) mana shu ikki cholg‘uning o‘zaro ideal musiqiy ittifoqi (duet ansambli) ustiga qurilgan. Dutor va g‘ijjak ovoz hosil qilish xarakteriga ko‘ra bir-birini mukammal to‘ldiradi: dutor torlari barmoq urishlari (zarblar) bilan chertib chalinadi. U musiqaning ritmik

asosini (pulsini), garmonik poydevorini va asosiy tuzilmasini belgilab beradi. Uning tovushi mayin, g‘o‘ng‘iroqsimon, lekin dinamik jihatdan qisqa muddatlidir. G‘ijjak esa kamon yordamida torlarni tebratib chalinadi [4, 6-bet]. Undagi tovush uzluksiz, cho‘ziq hamda inson ovozining intonatsion tabiatiga juda yaqin. Dutorning qat’iy ritmik zarblari va g‘ijjakning uzluksiz, oquvchan nolalari birlashganda musiqiy matoning vertikal hamda gorizontal muvozanati yuzaga keladi. Dutor zaminni (ritmni) ifodalasa, g‘ijjak osmonni (ohang parvozini) aks ettiradi. Qoraqalpoq an’anaviy ijrochiligida g‘ijjak va dutor sozandalari xonandaga (baxshiga) ergashadi, biroq ayrim xalq kuylari ijro etilganda bu ikki cholg‘u o‘zaro dialogga kirishadi [2, 40-bet].

Ko‘p hollarda g‘ijjak dutorning asosiy kuy chizig‘ini takrorlaydi (unison), lekin g‘ijjakning pardasiz (fretless) dastasi undagi mayin tebranishlar (vibrato) va bir pardadan ikkinchisiga o‘tishlar (glissando) orqali unga o‘zgacha joziba bag‘ishlaydi. Bu qoraqalpoq musiqasiga xos geterofoniya (bir kuyni ikki xil nafasda ijro etish) go‘zalligini yaratadi. G‘ijjak odatda dutor ijrosidan bir oktava balandroq (yuqori registrda) sado beradi. Chunki g‘ijjakning tovush diapazoni dutornikiga qaraganda bir oktava yuqori eshitiladi [6, 141-bet]. Bu orqali musiqiy makon kengayadi, asar tinglovchiga yorqin va havodor tuyuladi.

Qoraqalpoq xalqining dostonlari va kuylarida Orolbo‘yi tabiati, cheksiz sahro hayoti, relyefning o‘ziga xosligi va xalqning o‘tmishdagi lirik nolalari aks etgan [1, 7-bet]. Dutorning quruq va aniq tovushi sahrodagi qadam tovushlari va hayot ritmini eslatsa, g‘ijjakning mungli ohangi daryo oqishi, shamol uvillashi va inson qalbining ichki iztiroblarini ifodalaydi. Bu ikki cholg‘u hamohangligi tinglovchida epik vazminlik va chuqur lirik kayfiyat uyg‘otadi. Baxshi dutor chalib kuylayotganda, yonidagi g‘ijjakchi uning nafas olish pallalarida (musiqiy jumlalar orasida) xonandaning ovoz bezaklarini g‘ijjak kamonida davom ettiradi. Bu estetik jihatdan chizilgan rasmdagi ranglarning bir-biriga uyg‘un o‘tib ketishiga o‘xshaydi.

Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoq an’anaviy musiqasida dutor va g‘ijjak cholg‘ulari mutanosibligining badiiy-estetik asosi fundamental musiqiy kontrastlar uyg‘unligiga tayanadi. Mazkur hamkorlik chertma va kamonli ijro uslublari, shuningdek, qat’iy ritmik puls hamda ohangdor lirik nola sintezida yaqqol namoyon bo‘ladi. Maqolada amalga oshirilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ushbu ikki cholg‘u o‘zaro birgalikda qoraqalpoq xalqining musiqiy tafakkuri, badiiy falsafasi va o‘ziga xos etnik xususiyatlarini to‘laqonli aks ettiruvchi mukammal va yaxlit badiiy tizimni (mikrotizimni) tashkil etadi. Cholg‘ularning bunday estetik ittifoqi hududiy baxshichilik maktablarining tarixiy shakllanish bosqichlarini hamda an’anaviy ijrochilik makonining o‘ziga xosligini belgilovchi yetakchi omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алламуратов А., Доспанов О., Тилеумуратов Г. Қарақалпақстан көркем-өнер атамаларының сөзлиги. Нөкис: Билим, 1991. 72 б.
2. Айымбетов Қ. Халық даналығы. Нөкис: Қарақалпақстан, 1988. 492 б.
3. Надирова А. Қорақалпоқ мусиқа тарихи. Тошкент: Фан ва технология, 2018. 180 б.
4. Abdisultanov J. Arnawlı saz. Nókis : Ilimpaz baspası, 2023. 122 b.
5. Niyazbaeva A. Girjek saz ásbabiniń kelip shıǵıw tariyxı // Modern Science and Research. 2025. Vol. 4, no. 7. P. 15–20.
6. Niyazbaeva A. Girjek saz ásbabiniń dúzilisi hám onda shıǵarmanı atqarıw usılları // Modern Science and Research. 2025. Vol. 4, no. 7. P. 21–26.
7. Niyazbaeva A. Qaraqalpaqstanda girjekshi hayal qızlardıń ómiri hám dóretiwshiligi // Журнал академических исследований нового Узбекистана. 2025. Vol. 2, № 7. P. 55–59.

References

1. Allamuratov, A., Dospanov O., and Tileumuratov G. *Qaraqalpaqstan kórkem-óner atamalarınıń sózligi* [Dictionary of Fine Arts Terms of Karakalpakstan]. Nókis: Bilim, 1991. (in Karakalpak)
2. Ayımbetov, Q. *Xalıq danalıǵı* [Folk Wisdom]. Nókis: Qaraqalpaqstan, 1988. (in Karakalpak)
3. Nadirova, A. *Qoraqalpoq musiqa tarixi* [History of Karakalpak Music]. Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. (in Uzbek)
4. Abdisultanov, J. *Arnawlı saz* [Special Music]. Nókis: Ilimpaz baspası, 2023. (in Karakalpak)
5. Niyazbaeva, A. “Girjek saz ásbabiniń kelip shıǵıw tariyxı” [The History of the Origin of the Girjek Musical Instrument]. *Modern Science and Research* 4, no. 7 (2025): 15–20. (in Karakalpak)

6. Niyazbaeva, A. “Girjek saz ásbabiniń dúzilisi hám onda shıǵarmanı atqarıw usılları” [The Structure of the Girjek Musical Instrument and Methods of Performing Musical Works on It]. *Modern Science and Research* 4, no. 7 (2025): 21–26. (in Karakalpak)
7. Niyazbaeva, A. “Qaraqalpaqstanda girjekshi hayal qızlardıń ómiri hám dóretiwshiligi” [The Lives and Creative Work of Female Girjek Performers in Karakalpakstan]. *Zhurnal akademicheskikh issledovanii novogo Uzbekistana* [Journal of Academic Research of New Uzbekistan] 2, no. 7 (2025): 55–59. (in Karakalpak)